

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЮФЕРЕВА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 821. 161. 1 – 1

**ФІЛОСОФСЬКА ЛІРИКА К.К.СЛУЧЕВСЬКОГО:
ВІД РОМАНТИЗМУ ДО СИМВОЛІЗМУ**

10.01.02 – російська література

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Дніпропетровськ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі порівняльного та російського літературознавства Дніпропетровського національного університету, Міністерство освіти і науки України (м. Дніпропетровськ).

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Гусєв Віктор Андрійович, Дніпропетровський національний університет,
завідувач кафедри порівняльного та російського літературознавства.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Міхед Павло Володимирович, Інститут літератури НАН України
імені Тараса Шевченка,
провідний науковий співробітник;

кандидат філологічних наук, доцент **Емірсуїнова Нурія Каримівна**,
Кримський державний інженерно-педагогічний університет, доцент
кафедри російської філології.

Провідна установа Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, кафедра російської літератури, Міністерство освіти
і науки України, м. Київ.

Захист відбудеться “_08_” квітня 2005 року о _10_ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 08.051.12 у Дніпропетровському національному університеті (49025, м. Дніпропетровськ, пл. Тараса Шевченка, 1, Палац культури студентів ДНУ, кімн. № 12).

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Дніпропетровського національного університету (49050, м. Дніпропетровськ, вул. Козакова, 8).

Автореферат розісланий “_7_” березня_ 2005 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради І.В.Кропивко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Кінець XIX – початок XX століття – перехідний період у розвитку російської літератури. Він акумулює попередній художній досвід, але водночас закладає й ключові принципи поезії XX сторіччя. Саме буття на зламі значних поетичних епох великою мірою визначило перехідні ознаки поезії передсимволістів. Залишаючись поетами XIX століття, вони вдаються до зміни вже існуючої традиції. Новації торкнулися й жанрово-стильової системи лірики. Здійснювали її “вісімдесятники” відповідно до глибинних змін їхніх світоглядних позицій. Переосмислення уявлень про світ і особистість, передчуття глобальних зрушень у свідомості людства спричинили формування передумов для утвердження філософської лірики як жанру, особливо характерного для поезії цього періоду.

Односторонній погляд на філософську лірику як суто змістову категорію чи як форму з превалюванням аналітичності, абстрактності ставав на заваді вироблення відповідного реальним літературним фактам її визначення. Опис моделі філософської лірики, на наш погляд, має здійснюватися з урахуванням смислотворчих світоглядних центрів, що лежать в основі структури тексту. Вивчення взаємозв’язку динаміки розвитку особливостей художнього мислення з видозміною в жанровій структурі дозволяє скласти уявлення про найважливіші етапи становлення жанру філософської лірики.

Послаблення впливу поетики жанру на поетичну тему, вироблення позажанрового вірша, постперцепційний принцип жанру стають тими чинниками, які визначають передумови виникнення цілої низки ознак філософської лірики в творчості романтиків.

Період 20-х – 30-х років XIX століття можна вважати першим етапом становлення цього жанру: вже в творчості В.А.Жуковського, Є.А.Баратинського, П.А.В’яземського формується проблематика філософської лірики, яка полягає в переживанні та осмисленні метафізичного начала через відновлення єдності самовідчуття ліричного “Я” та навколишньої дійсності. У поезії романтиків розробляється поліінформативна смислова модель, для якої характерні роздвоєння ліричного “суб’єкта” і втілення позиції “спостерігача”, а також лейтмотивність, багатоакцентні композиції.

Найважливіші особливості філософської лірики виразно окреслилися в творчості Ф.І.Тютчева. Вихід на новий проблемний рівень, здійснений поетом, вимагав не лише синтезу вже існуючих прийомів художнього вираження предмета філософської лірики, але й принципово іншого розкриття глибинного смислу світу, що відображається на всіх рівнях тексту. У його поетичній системі простежується створення жанрових різновидів філософської лірики за специфічними типами композиції, образної структури, які потім будуть активно розвиватися поетами-передсимволістами.

Заключна фаза розвитку філософської лірики в XIX столітті пов’язана з поезією передсимволістів, особливо з творчістю К.К.Случевського, у якій розширяється тематичний діапазон, здійснюється пошук нових способів організації віршованого тексту, а також шляхів співвіднесення

з різними лініями літературної традиції. К.К.Случевський, використовуючи досвід поетів-романтиків, експериментує як із змістовими, так і з формотворчими елементами: запроваджуючи “оксюморонний” вид мислення, трансформує романтичну роздвоєність ліричного “Я” в поліморфність, роздвоєність внутрішнього “суб’єкта”. Він комбінує антитетичні жанри (наприклад, епіграму й епітафію), насичує традиційні романтичні образи новим змістом.

Жанрове розмаїття лірики передсимволістів О.М.Апхутіна, К.М.Фофанова, К.К.Случевського визначається як експериментами з традиційними жанрами, так і розробкою нових поетичних форм, здатних утілити самотність перехідного мислення. У філософській ліриці “вісімдесятників” перетинаються різні принципи моделювання художнього цілого: чітко окреслена, наперед визначена ідея співіснує з відкритим і ймовірнісним розвитком смислу, – систематизація складових образу світу не заперечує їхнього взаємозв’язку. Дисгармонійність як ключова характеристика поетичного мислення передсимволістів проявилася і в їхній філософській ліриці, якій притаманні руйнування біполярної організації смислових елементів, втілення способу взаємовитлумачення, розробка композицій, побудованих на зміщенні кульмінаційних центрів і контрапунктів.

Актуальність теми дисертації зумовлена необхідністю вироблення більш виваженого підходу до філософської лірики, а також комплексного вивчення такого явища як “передсимволізм”. Ці два феномени літератури (філософська лірика й передсимволізм), об’єднані процесом перехідності, вивчені недостатньо. Розгляд поезії передсимволістів у цьому руслі – важливий крок до уточнення існуючих уявлень про творчі пошуки поетів 80-х років XIX століття.

Характер засвоєння романтичної традиції К.К.Случевським у багатьох аспектах залишається невивченою проблемою. Дослідження спадкоємних зв’язків між творчістю К.К.Случевського та поезією російського романтизму засвідчує близькість філософських джерел, емоційно-образних форм відображення дійсності в цих поетичних системах. Зберігаючи зв’язок з попередньою (В.А.Жуковський, П.А.В’яземський, Є.А.Баратинський, Ф.І.Тютчев) та сучасною (О.М.Апхутін, К.М.Фофанов) йому літературою, поет увів нові проблеми, вдосконалив жанрово-стильові форми їхнього художнього втілення. Системний аналіз поезії К.К.Случевського у зв’язку з його романтичною традицією, оцінка жанрових експериментів поета дозволяють виробити чіткіші критерії визначення передсимволізму, вивчити домінуючі тенденції розвитку жанрової системи лірики кінця XIX століття.

Актуальною залишається й проблема поетики філософської мініатюри. Природа створення малих поетичних жанрів у поезії романтиків і передсимволістів, співвідношення фрагментарності й прагнення виразити цілісне уявлення про світ у філософській мініатюрі, місце останньої в поетичній системі К.К.Случевського – таке коло питань намагається вирішити у своїй роботі дисертант.

Мета дослідження – проаналізувати жанрово-стильові ознаки й особливості проблематики філософської лірики К.К.Случевського в контексті художніх відкриттів російських поетів XIX століття.

Для досягнення мети в роботі вирішуються такі **завдання**:

- виробити теоретико-методологічну основу для вивчення жанру філософської лірики;
- визначити домінантні жанрові ознаки філософської лірики в творчості поетів періоду романтизму й передсимволізму;
- вивчити вплив російської романтичної поезії XIX століття на філософську лірику К.К.Случевського;
- уточнити особливості літературного розвитку 80-х років XIX століття, окреслити його основні тенденції й ознаки, які відобразились у ліриці О.М.Апхутіна, К.М.Фофанова, К.К.Случевського;
- простежити зв'язок філософської лірики К.К.Случевського з поетичними системами передсимволістів О.М.Апхутіна, К.М.Фофанова;
- виявити традиційні й новаторські форми передачі змісту й особливості створення художнього образу у філософській ліриці К.К.Случевського.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводилося на кафедрі порівняльного й російського літературознавства Дніпропетровського національного університету в рамках комплексної науково-дослідної теми “Закономірності функціонування літератури в контексті культури”, яка є складовою наукової планової тематики ДНУ. Тему дисертації затверджено на засіданні бюро наукової ради НАН України “Класична спадщина і сучасна художня література” 18 грудня 2004 року (протокол №5).

Предмет дослідження – філософська лірика в поезії К.К.Случевського в зіставленні з творчістю романтиків (В.А.Жуковського, Є.А.Баратинського, П.А.В'яземського, Ф.І.Тютчева) і передсимволістів (О.М.Апхутіна, К.М.Фофанова).

Об'єкт дослідження – домінуючі стильові ознаки ліричних творів К.К.Случевського, системні зв'язки його творчості з романтизмом і передсимволізмом.

Теоретико-методологічною основою дисертації є системний аналіз художніх творів, а також порівняльно-типологічний та історико-культурний методи.

У роботі використовуються основні положення теорії жанру, розроблені В.А.Кожиним, Н.Л.Лейдерманом, Г.М.Поспеловим, Г.Д.Гачевим, враховується вже існуюча традиція дослідження філософської лірики (праці Є.С.Соловей, Р.С.Співак, Л.М.Щемельової), залучаються дисертації О.В.Мірошнікової, Н.В.Мадигожіної, монографія Є.А.Тахо-Годі, присвячені творчості К.К.Случевського.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше об'єктом спеціального дослідження обрано філософську лірику в поезії передсимволістів, зокрема К.К.Случевського.

Точкою опори в дослідженні лірики К.К.Случевського стала “оксюморонність” його поетичного мислення, яка позначилася не лише на проблемно-тематичному рівні твору, а й на структурі вірша

в цілому. Характеристика творчої спадщини К.К.Случевського з позиції перехідності сприяє виявленню закономірностей появи й співіснування в ній різних типів художньої свідомості, що справило суттєвий вплив на його філософську лірику.

Сприйняття лірики романтиків стає одним із факторів поетичної творчості К.К.Случевського. Такий висновок дозволяє зробити аналіз змін філософського світовідчуття, трансформації у способі освоєння дійсності, у суб'єктивній сфері поезії передсимволістів. Творчість К.К.Случевського відіграла значну роль у становленні й розвитку поезії символізму, оскільки поетові вдалося пов'язати романтичну традицію, синтезувавши й переосмисливши художні відкриття романтиків, із символістською поезією.

Для розуміння специфіки ліричної системи, образного світу, поетичних мотивів К.К.Случевського важливим є порівняння його поезії з доробком інших поетів-“вісімдесятників” (О.М.Апхтін, К.М.Фофанов). Загальний напрямок творчого розвитку поетів цього періоду проявляється передусім у жанрово-стильових перетвореннях, зумовлених специфікою передсимволістського світосприймання. Вивчення найважливіших особливостей філософської лірики передсимволізму (дисбалансність, установка на експеримент, прагнення досягнути в поезії філософські й культурологічні

проблеми) відкриває нові перспективні аспекти дослідження поезії перехідного періоду. Їхня розробка дозволяє скласти більш повне уявлення про літературні процеси 80-х років XIX століття.

Практичне значення дослідження полягає в новому осмисленні жанру філософської лірики поетичної системи К.К.Случевського в контексті російського романтизму та періоду перехідності. Запропоновану методику аналізу можна використовувати під час розгляду творів філософської лірики як зазначеного, так і подальших періодів. Матеріали і положення дисертації будуть корисними в лекційних курсах з історії російської та зарубіжної літератури, спецкурсах і спецсеминарах, присвячених творчості К.К.Случевського.

Апробація результатів дослідження. Робота обговорювалася на засіданнях кафедри порівняльного та російського літературознавства Дніпропетровського національного університету. Основні положення викладені в доповідях на двох міжнародних конференціях “Література в контексті культури” (м. Дніпропетровськ, 2002, 2003), на конференції “Проблеми стилю, жанру і літературного напрямку” (м. Запоріжжя, 2003).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 7 статей у фахових виданнях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 191 найменування. Загальний обсяг дисертації – 190 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету, окреслено зумовлені нею завдання, об'єкт і предмет дослідження, теоретико-методологічну основу дисертації, викладено погляд на наукову новизну та практичне значення здобутих результатів, наведено дані про їхню апробацію й структуру дисертаційної роботи.

У **першому розділі** – **“Становлення і розвиток філософської лірики в російській літературі XIX століття”** – осмислюється стан вивченості жанру філософської лірики в російському та українському літературознавстві XX століття, розглядається функціонування цього жанру в російській літературі періоду перехідності кінця XIX століття

У **підрозділі 1.1. “Своєрідність філософської лірики і проблеми її вивчення у світлі особливостей поетичного мислення”** розглядається науковий контекст проблеми “філософічності” літератури з погляду співвідношення художньої та філософської сфер духовної діяльності. Існує ряд концепцій, що визнають цінність і самодостатність кожної із систем. Думка про співіснування емотивного й когнітивного компонентів у поезії висловлена в монографії А.Ф.Бегіашвілі “Філософія і поезія. Філософські проблеми поетичної мови”. Емотивне пізнання, а також “наявність інтелектуальних емоцій і переживань”¹ дозволяє пояснити природу виникнення “свіжого” поетичного образу і вийти на новий рівень дослідження зв'язків філософії та літератури.

Аналіз філософської лірики в дослідженнях цього жанру ґрунтується на поляризації філософії та літератури всередині художнього простору. Наприклад, Л.М.Щемельова виводить свою теорію диференціації філософської лірики з опозиційності “емоційність – розумовість”. Протиставлення родового, притаманного філософському ставленню до світу, і видового, що репрезентує емоційний стан і самосвідомість ліричного суб'єкта, розкривається в роботі Р.С.Співак. Поширеність такого підходу пояснюється подвійною природою філософської лірики.

Продуктивним напрямком дослідження, на думку автора дисертації, є вивчення взаємозв'язку поетичного мислення і філософської лірики. Поетичне мислення визначає специфіку співвідношення внутрішнього і зовнішнього предмета у сприйнятті навколишнього світу поетом, неповторність емоційної атмосфери тексту, особливості використання слова, організацію й упорядкування його семантичних та фонетичних характеристик. Поетичне мислення спрямоване на формування змісту і пошук адекватного йому стильового вираження. Така настанова у творі реалізується завдяки категорії жанру. Жанр сприяє реалізації мислення художника, яке є його імпульсом і джерелом розвитку. Спираючись на аналіз поетичного мислення, можна осмислити властивості лірики в її динаміці, тобто не лише виділяти певні сталі ознаки, але й простежити її витоки та еволюцію; вивчати трансформації, що відбуваються в системі лірики певного культурно-історичного періоду й зумовлюються насамперед змінами у свідомості людини.

¹ Бегіашвили А.Р. Философия и поэзия. Философские проблемы поэтической речи. – Тбилиси: Мецниереба, 1973. – 77с.

Поняття “поетичне мислення”, з нашої точки зору, доцільне для правильного трактування твердження про міжсистемність філософської лірики. На ранньому етапі становлення філософської лірики простежується її тяжіння до традиційного філософського жанру сентенції, яка включається до тексту практично без структурних змін. Філософські жанри містять закінчену думку, тезу, відтворюють позицію “ззовні”, орієнтовану на позаособистісну об’єктивну фіксацію явища. Завдання сентенції – не лише відобразити процес пізнання, але й переконати в одиничності та істинності його результату. Позаособистісність, відсторонення, остаточність висновку, гносеологічність ліриці не притаманні. Але навіть приймаючи їх, вона не має адекватних засобів зображення і вираження. Цим і зумовлюються запозичення нею філософських засобів вираження думки. Наступним етапом становлення філософської лірики як жанру є зміна в прагматиці тексту. У філософській ліриці, як і в інших ліричних жанрах, переживання, настрої – первинні, але простежується й додаткова інтенція – необхідність обґрунтування, пояснення, апеляція не лише до почуттів читача, а й до його інтелекту. Виникає синтез ліричної емоційності й прагнення до інтимізації неліричного змісту.

Філософська лірика в широкому розумінні – це тематичний клас лірики, що характеризується метафізичністю проблематики, інтересом до глобальних питань буття, переважанням абстрактного предмета художнього зображення над індивідуальним, рефлексивністю, логіцизмом. У вузькому розумінні термін “філософська лірика” позначає жанр, що склався в середині XIX століття й утвердився в 1880-х роках. Філософська лірика, увібравши в себе риси лірики й філософії, синтезувала ліричну суб’єктивність і пошук загальних закономірностей, що зумовлює й об’єкт жанрового змісту, й специфіку його вираження.

Погляд на цей жанр з позиції поетичного мислення виявляє риси, характерні тільки для філософської лірики: багатофункціональність філософської ремінісценції в змістовій системі твору, поліінформативна значеннєва структура, подвоєння прагматики, посилення контекстуальних зв’язків і розширення контекстуального поля.

У підрозділі 1.2. “Філософська лірика перехідного періоду (80-ті рр. XIX ст.)” з’ясовується специфіка періодів перехідності та їх вплив на особливості філософської лірики. Центральна проблема цього підрозділу – культурно-історична ситуація, активним фігурантом якої був К.К.Случевський. У розробці цього жанру його філософська лірика мала важливе значення. Вона синтезувала досягнення поетів-романтиків і була новаторською.

Філософська лірика відіграє особливу роль у поезії 80-х рр. XIX століття – перехідному періоді в розвитку літератури і суспільства. У цей час сформувались умови для розвитку жанрових ознак філософської лірики. Порівняння періодів передромантизму й передсимволізму та встановлення принципової їхньої схожості (агностицизм, розробка проблеми зла, утвердження дисгармонійності світу, руйнування сталої жанрової ієрархії тощо), дає підстави зробити висновок про наявність типологічних ознак перехідних періодів: асиметричність, багатовимірність, дезінте-

гративність персональних систем, дискретний і непередбачуваний розвиток як у межах окремого тексту, так і в системі взагалі. Предсимволізм – естетична течія, що виникла на зламі XIX–XX століть. Вона формує новий погляд на світ, зосереджує увагу на проблемах, яких раніше в поезії не торкалися, і знаходить для них художню форму. Значні видозміни, що зачіпають тематичні структури й жанрово-стильову систему, засвідчують руйнування традиційних поетичних моделей – як смислових, так і формальних – і зародження нового типу мислення, нових почуттів, які підготували появу не лише символізму, а й егофутуризму, акмеїзму. Установка на експеримент з традиційними жанрами, прагнення віднайти форму, здатну передати новий зміст, – найхарактерніші прояви перехідності, зокрема й 80-х років XIX століття, які знайшли віддзеркалення в жанрі філософської лірики.

У другому розділі дисертації – **“Формування жанру філософської лірики в російській літературі доби романтизму та його розвиток у творчості К.К.Случевського”** – з’ясовуються ознаки філософської лірики, сформовані в поезії 20-х – 30-х рр. XIX ст. на тлі загальних процесів у жанрово-стильовій системі, досліджується проблема впливу на поезію К.К.Случевського творчості поетів-романтиків під кутом подальшого розвитку філософської лірики.

У підрозділі 2.1. **“Становлення жанру філософської лірики у творчості В.А.Жуковського, П.А.В’яземського, Є.А.Баратинського, Ф.І.Тютчева”** на основі аналізу текстів поетів-романтиків робиться висновок про динаміку розвитку філософської лірики, відзначаються найбільш яскраві, стійкі риси, сформовані в цей період, акцентується увага на причинах і умовах виникнення жанрових ознак.

У добу романтизму філософська лірика тільки починає закладати умови для оновленого значеннєвого поля і форм його вираження, у яких синтезуватимуться філософія та поезія. Саме тому досить часто джерелом концепцій, необхідних для створення жанру філософської лірики, є романтична топіка, яка репрезентує відповідний тип художнього, а не філософського мислення. Це досить важливо, оскільки в зазначеному жанрі змістовність є його основою, яка визначає більшість домінантних характеристик філософської лірики. Наприклад, поезія В.А.Жуковського відзначається наявністю розширеного інформаційного поля за рахунок зчеплення філософом. Вони поєднують у собі традиційну романтичну образність і занурення в “якусь конкретність”, де тема проявляється в “окремому”, одиничному аспекті, що набув “сили узагальнення, потенції символічних значень”². Дослідження жанрово-стилістичних особливостей поезії В.А.Жуковського дало можливість зробити висновок про те, що жанр філософської лірики в його творчій системі не має закінченої форми. Разом із тим, аналіз поетичної концепції “життя” в творчості В.А.Жуковського показав, що у філософську лірику долучаються нові проблеми, не обмежені жанровою ієрархією, а індивідуальні

принципи втілення оригінальної поетичної теми є тими новаціями форми, що складають основу поетики філософської лірики.

Філософська лірика у творчій системі П.А.В'яземського починає закріплюватися на формальному рівні. Навіть у посланні філософські відступи, роздуми, узагальнення виглядають більш незалежними, зумовлюються не поетикою жанру, а світоглядом поета (“Поминки (Ал. Перовский)”). Натуралізація зображення – характерна авторська риса, за допомогою якої досягається не тільки іронічний ефект (як у вірші “К В.А.Жуковському”), але й пожвавлюється образ, поновому трактується традиційна тема. Лейтмотивна будова жанру як ознака поетичної системи П.А.В'яземського відіграла вирішальну роль у становленні філософської лірики. П.А.В'яземський формує “погляд з боку” – це переломлення думок і почуття іншої свідомості, що оцінює внутрішній світ ліричного “Я”, освоює можливості поєднання декількох “ролей” ліричного “Я”. Композиційна багатоакцентність, що стала специфічною рисою його поезії, дозволяє поету поєднати філософсько-етичну проблематику з переживанням, спогляданням світу. У розвитку філософської лірики, особливо в поезії передсимволістів, ця ознака буде часто використовуватися й удосконалюватися.

Усі образи, кожен поворот ліричного сюжету, будь-яка думка в ліриці поета-романтика Є.А.Баратинського розгортаються з метою показу монолітного, цілісного філософського уявлення про світ. На відміну від філософської лірики П.А.В'яземського, його поезія не ґрунтується на лейтмотивах; певні тематичні “повороти” є відбитком неповторного ходу мислення, що розгортається в інтелектуальній загостреності піднесення традиційного мотиву, теми. Окрім того, філософська лірика Є.А.Баратинського характеризується звуженням, концентрованістю зображення, поступовим зануренням у проблему. Прикладом такого підходу може стати явище, назване нами як “статична динаміка” (“Финляндия”, “Надпись”), яке проявляє ледь відчутні процеси переходу часу із сучасного в минуле. Навмисний прямолінійний зв'язок між ідеєю та її втіленням, двоплановість, зміна точок зору ліричного “Я”, недоговореність, градація як основний композиційний прийом, – ось ті стилістичні засоби філософської лірики Є.А.Баратинського, які дозволяють поетові показати сходження думки від події-імпульсу до пізнання закону.

У поезії Ф.І.Тютчева простежується формування кількох різновидів філософської лірики, у яких акумулюються й удосконалюються різні типи цього жанру. Особливо чітко, на наш погляд, окреслилися два типи філософської лірики. У першому (наприклад, “Тихой ночью, поздним летом”, “Под дыханьем непогоды”) зображення предмета “очищується” від емоційно-інтелектуальних переживань поета. У цих віршах Ф.І.Тютчев розробляє новий спосіб освоєння дійсності. Поряд із роздумами, медитацією у філософській ліриці поета використовується форма спостереження, що прагне в самовиявленні природи розкрити сутність взаємин між суб'єктом та об'єктом, завдяки чому знімається двоякість між відстороненістю думки й чуттєвістю в зображенні предмета. У другому типі, навпаки, зображуваний предмет позбавляється конкретних ознак, пере-

творюється на абстрактно узагальнений образ. Зміст такої філософської лірики поета розкривається за допомогою таких виражально-зображувальних засобів, як різні види повторів, гендіадиси, хіазматичні конструкції, нерозповсюджений, вузький набір ключових образів, композиції, побудовані на алегорії та зіставленні. Їхнє призначення у творі – уточнювати й загострювати думку. Це переважно традиція філософської лірики в російській романтичній поезії (твори “С поляны коршун поднялся”, “Не рассуждай, не хлопочи” та інш.). У цьому підрозділі дисертації порушується також проблема формування жанру філософської мініатюри та її місця в жанровій системі лірики аналізованого періоду. Філософська мініатюра XIX ст. постала з уже відомих малих форм або їхніх трансформацій, проте її поява значною мірою уможливлена наявністю тенденції до створення позажанрових віршів. Джерело філософської мініатюри – ідеї німецького романтизму, а також прагнення поєднати одиничне з ємністю символічного узагальнення. Жанрова своєрідність мініатюри Ф.І.Тютчева полягає в тому, що засоби творення останньої в його поетичній системі інші, ніж у раціоналістичній поетиці. Відкритість структури, розширення інформативного поля, концентрація образного ряду, тісний контекстуальний взаємозв’язок, – процеси, які позначились на філософській мініатюрі.

Нові форми й способи образного відображення дійсності стають характерними для філософської лірики. Нерідко імпульсом до зародження жанру філософської лірики є диспропорційність, дисбалансність, що свідчить про розхитування старих, не досить гнучких форм. Багато рис, у майбутньому типових для філософської лірики, підказані принципами романтичної філософії та мистецтва.

У підрозділі 2.2. “Співвідношення традиції та новаторства у філософській ліриці К.К.Случевського” досліджуються основні шляхи трансформації романтичної жанрово-стильової системи у творчості передсимволіста.

Експеримент для К.К.Случевського – не тільки шлях до жанрового оновлення, але й спосіб ставлення до світу і його проявів. Експеримент реалізує багаторівневий синтез, що визначає суть перехідного мислення поета. Злиття різнорідних процесів або явищ породжує суперечливі образи, емоції, думки. Поряд з імпресіоністичністю, заглибленням у почуття, враження, К.К.Случевський вдається в поезії до розумового тлумачення світу. Художній детермінізм (співзвучність усіх елементів образу світу, їхній взаємоперехід) і диференціація (атомізація, чітко окреслене та ясне сприйняття ієрархізованої реальності) – основні ознаки перехідного поетичного мислення, що відображається на всіх рівнях тексту. Саме тому дослідники виділяють дві тенденції в поетиці К.К.Случевського: “прагнення до розмежування, до поляризації протилежних начал” та “пошук зв’язків і взаємозумовленості явищ”³.

³Мирошникова О.В. Лирика К.К.Случевского (жанрово-композиционное своеобразие). – Дисс... на соиск. научн. ст. канд. филолог. наук. – Л., 1983. – С.69

Порівняльний аналіз віршів К.К.Случевського і поетів-романтиків довів, що установка на експеримент не тільки з певними жанровими формами чи змістом, але і власним світорозумінням призводить до того, що саме “чужа”, несхожа, неспоріднена за способом бачення світу система ви-значає зміст, містить приховане значення. Це ми відзначаємо, зіставляючи поетичні системи Ф.І.Тютчева і К.К.Случевського (аналізуються твори “Обвьян вещею дремотой” та “В молчании осени ссыпаются листы”). Наслідкування окремих властивостей поетики Ф.І.Тютчева має свідчити про зовсім протилежне ставлення К.К.Случевського до означуваного з погляду “рідної” системи. Заощаджуючи засоби й утримуючись від частого виявлення себе, К.К.Случевський не відступає від правила філософської лірики насамперед нести інформацію про авторське бачення світу.

У роботі відзначено, що і Ф.І.Тютчев, і К.К.Случевський концентрують свою увагу на певному предметі, його ознаці, застосовують композицію наближення. Якщо у своїх текстах Ф.І.Тютчев використовує спостереження як спосіб пізнання, у процесі якого розгорнутий опис природи є концептуально насиченим, не містить авторських коментарів, то у К.К.Случевського зовсім інший підхід. Незалежне, спокійне спостереження його ліричне “Я” не здатне вести. Тому зорові феномени спресовані, стиснуті думкою, що виражається в його поезії через алегоризм або метонімію. Зажуреність у внутрішній світ не вивільняє від примусової об’єктивної даності.

К.К.Случевського та Є.А.Баратинського зближує інтерес до “суміжних” явищ, що балансують між статичною та динамічною позицією, яка сполучає момент життя і його припинення, зупинку в смерті. К.К.Случевський прагне представити явище в динаміці, намагається вловити і вкласти у мініатюру складне відчуття миті до чи після смерті, наголошує на діалектиці цих станів. Він трансформує визначальну для Є.А.Баратинського дистанційованість життя і смерті, минулого і сьогодення, прагнучи їх зблизити. Поет зосереджується на художньому осмисленні страху перед смертю, продовжуючи в цьому Є.А.Баратинського. К.К.Случевський не вдовольняється простою констатацією “суміжного” об’єкта – нововведення романтика. Він створює суміжне ліричне “Я”, що перебуває і не в “житті”, і не в “смерті”. Самим актом дослідження ліричне “Я” стверджує відсутність небуття. Композиційна побудова філософської лірики К.К.Случевського, проблематика якої сконцентрована на переживанні та дослідженні життя і смерті, якоюсь мірою повторює засоби художнього втілення думки, характерної для поезії Є.А.Баратинського: лінійне структурування тексту, антиномічний композиційний принцип, що реалізує діалог свідомості та формує декілька рівноправних значеннєвих центрів.

Внаслідок дослідження можна зробити висновок, що ставлення до традиції у К.К.Случевського двоєдине, бо поєднує протилежності. Він не переймає беззастережно принципи бачення світобудови і людини, вироблені поетами-романтиками, проте постійно звертається до романтичних мотивів та образів, контамінує світоглядне зрушення і традиційне інформативне поле. Так, етико-філософська тема єдності “Я”, яку розробляли багато поетів-романтиків, продукуючи рі-

зноманітні опозиції (добро / зло, талант / епігонство, залежність / свобода дійсності від суб'єктивного світу людини), у К.К.Случевського стає однією з провідних.

Як уже зазначалося, для формування змістової структури філософської лірики К.К.Случевський використовує романтичну топіку. Перехідність творчості передсимволіста виявляється у фіксації ліричного стану. Це призводить до нагромадження, варіації концептів, мотивів, але водночас і до нездатності руйнування насамперед способу їхнього створення.

У третьому розділі – “Філософська лірика К.К.Случевського та її зв’язок з поетичними системами інших передсимволістів О.М.Апухтіна та К.М.Фофанова” – розглядається поезія 80-х рр. ХІХ ст., доводиться її взаємозв’язок, зумовлений спільністю домінуючих жанрово-стильових тенденцій перехідності, специфікою проблематики філософської лірики цього періоду.

У підрозділі 3.1. “Думка й емоція в поезії О.М.Апухтіна і К.К.Случевського” виділяються передумови створення жанру “філософська лірика” в поетичній системі О.М.Апухтіна, звертається увага на зародження в ній передсимволістських ознак та вказується на наслідування їх К.К.Случевським.

Трансформації жанру в поезії О.М.Апухтіна, який не прагне до новаторства в цій сфері, дозволяють говорити про закономірні зрушення в жанровій системі. Поет дотримується домінанти традиційних жанрів. Формування нового змісту в його поезії відбувається на тлі використання застарілих форм. Традиційно О.М.Апухтіна вважають консерватором. Попри це поет порушував нові проблеми, які відрізняли поетів 80-х рр. від попередників і послідовників. По-своєму втілюючи почуття туги, О.М.Апухтін простежує граничні його точки, випробовує максимальні можливості цього переживання. Саме звідси, з цієї емотивної сфери, виникають значеннєві комплекси. Раніше вони зустрічалися у О.М.Апухтіна. Характерними вони стали і для поезії К.К.Случевського.

Таким чином, віршам О.М.Апухтіна, з одного боку, притаманне превалювання емотивної інформації, тенденція до експерименту з почуттям, що виражається в його максималізації. Туга, хворобливий сон, божевілля, втрата контролю над самосвідомістю утворюють певну послідовність, щоб показати динаміку розвитку почуття. З іншого боку, вірші “Памятная ночь”, “Швейцарка” аналітичні, про що свідчать їхній алегоризм, характер порівняння, яке дистанціює емоційне та розумове, а також зміна функції ліричного “Я”, що одночасно переживає “чуже” життя і спостерігає за цим процесом. Поєднання двох різних зображувально-виражальних прийомів і навіть самих об’єктів у творі уможлиблюється завдяки дисбалансності, що все більше вкорінюється в механізмі мислення поета, у його стилі. Проте названі особливості не є складниками необхідних ознак жанру філософської лірики.

Після порівняння віршів К.К.Случевського “Усталость” та “Lux Aeterna” з поезією О.М.Апухтіна стає зрозумілим, що К.К.Случевський звертає увагу на нові якості, що з’явилися і прогресують у людині, роблять її самотньою, призводять до хворобливого і спотвореного сприйняття

світу. Саме тому аналітичні засоби творення образу дозволяють поету показати подвійну сутність цих страшних почуттів. Туга, біль, божевілля – все це досліджується, обмірковується, тобто почуття переходить у думку, що і відрізняє поетичну систему К.К.Случевського від системи О.М.Апухтіна.

На підставі аналізу віршів “Астрам” і “Ни отзыва, ни слова, ни привета” О.М.Апухтіна та “Зернышко” К.К.Случевського ми дійшли висновку, що К.К.Случевського приваблюють інші аспекти в тих темах, що цікавили й О.М.Апухтіна. Внаслідок цього в його творах діє зовсім інший механізм розкриття проблеми. Досить часто він тримається на специфіці мислення К.К.Случевського, здатного створювати порубіжжя, позицію “між”, характерну для значеннєвої і для жанрово-стилістичної структури, а також для системи передсимволізму в цілому. Рівень охоплення явищ ширший і “філософічніший”, ніж у О.М.Апухтіна, бо аналізуються субстанціональні ознаки феномена, з’ясовуються його причини – все це у ліричному ключі, крізь призму внутрішнього світу, інтроспективно.

Творчі системи О.М.Апухтіна та К.К.Случевського зближують спільність проблематики й емоційна атмосфера, що актуалізує почуття втоми, хворобливості. Не зважаючи на те, що К.К.Случевський дає відмінне художнє трактування теми смерті й життя, у співвідношенні яких досліджується стан переходу з одного в інше, а також мотиву безумства як дару прозріння прихованих сутностей, можна констатувати використання ним деяких поетичних засобів, характерних для лірики О.М.Апухтіна: способу контамінації традиційних мотивів (пісні й марення, натовпу й моря) та принципу взаємовитлумачення (наприклад, цикл “Мгновение”) як методів оновлення смислу в “стертих” поетичних вираженнях.

У підрозділі 3.2. “Буттєва проблематика і форми її художнього втілення у філософській ліриці К.М.Фофанова і К.К.Случевського” розкриваються особливості поетичних систем передсимволістів. З огляду на значеннєву і стилістичну своєрідність лірики К.М.Фофанова, осмислюється його внесок у розвиток жанру філософської лірики. К.М.Фофанов, як і більшість поетів 80-х рр., у формуванні жанру філософської лірики спирається на традицію і водночас творчо розвиває її. Великий вплив на філософську лірику справили раціоналістичні жанри (напутнє послання, епіграма тощо). У творчості поета чимало віршів зі схематичною будовою, з алегоричною образністю (наприклад, “Всегда мы чувствуем правдиво”).

На основі аналізу віршів “Деревня скрылася... И нивы...”, “Сумерки”, “В заключении” робиться висновок про те, що К.М.Фофановим підтримував таку тенденцію в розвитку філософської лірики, що склалася в період 80-х років XIX століття, як багатотемність і поліпроблемність: в одному вірші перехрещується кілька проблем, причому значеннєвий епіцентр, своєрідний контрапункт, непомітний, ледь намічений у композиційній побудові тексту. Поет настільки щільно переплітає образи й мотиви, які належать до різних проблемних рівнів, традицій, що в кожному лі-

ричному творі вибудовується завершена й неповторна концепція світу, у якій поєднано трансцендентне й трансцендентальне, а макрокосм людини органічно зливається з макрокосмічним простором.

Філософська лірика К.М.Фофанова відображає найяскравіші особливості передсимволістського світогляду. Наприклад, у вірші “Елегія” традиційна тема розчарування трансформується, набуваючи діаволічного звучання, і супроводжується посиленням почуття як головної жанрової риси елегії аж до відчаю, болісного сприйняття дійсності. Дратівливість, нервовість – типовий емоційний стан для творів передсимволістів – підкреслені особливим синтаксисом тексту, зокрема стилістичним засобом повтору, що завершує кожен строфу і повертає до духовної безвиході ліричного “Я”.

У роботі здійснюється пошук і обґрунтування чинників утвердження жанру філософської лірики як центрального в художній системі передсимволізму. Зіставляючи філософську мініатюру К.М.Фофанова “Догораєт мой светильник” і К.К.Случевського “Старый плющ здесь ползет”, знаходимо таку спільну ознаку, як розхитування біполярної структури тексту, що трансформує традиційну філософсько-буттєву опозицію “життя – смерть” у “життя – буття”. У мініатюрах поети спираються на умовно-поетичну образність, нові значеннєві відтінки якої увиразнюються завдяки особливому композиційному прийому.

К.К.Случевський більш аналітичний поет, ніж К.М.Фофанов. Тому нейтралізація біструктурної моделі, на якій базується романтичний текст, у нього починається зі встановлення відношення підпорядкування між явищем і думкою, з домінантою останньої. Якщо К.М.Фофанов залишає природі її самостійність, то у К.К.Случевського її значущість полягає в здатності нести інший зміст, який з неї не впливає. Все це зумовлює специфіку конструкції тексту: він легше розчленовується, розпадається на складові частини – компоненти думки. Проте в жодному разі не йдеться про паралелізм. Поет розробляє нову форму репрезентації змісту – поєднання об’єктивного і суб’єктивного планів, завдяки чому розкривається внутрішнє не через зовнішнє, а як суто зовнішнє. Якщо К.М.Фофанов розмежовує “життя” і “буття”, розуміючи миттєвість людського існування і безмірність буття, то К.К.Случевський абсолютизує життя людини, прирівнюючи його буттю. Така модель світу виключає антиномічні конструкції та структуру.

У ліриці К.М.Фофанова зберігаються тенденції, характерні для передсимволізму: дисбаланс між зовнішнім і внутрішнім світом, хитання між ілюзорним і реальним у відчутті хворобливості чи божевілля, прагнення до переживання “межових” станів. Зауважимо, що поет обмежується їхнім зображенням і роздумами на тему. У його філософській ліриці, подібно до творів О.М.Апунтіна і К.К.Случевського, здійснюється контроль за почуттями, думками, за сферою свідомого і навіть підсвідомого.

Алегоричність, метонімічність, афористичність – риси, притаманні як філософській ліриці К.К.Случевського, так і філософській ліриці як жанру в цілому. Будучи елементами раціоналістично-

го стилю, вони сприяють відтворенню концептуальності, яка синтезує абстрактне й конкретно-чуттєве в основі образу, мотиву. Починаючи освоєння концепту з алегорії (мотив музею, годинника, скарбнички), К.К.Случевський актуалізує перед усім його раціональну побудову, тобто звертається до витоків образу-концепту – типу мислення, що найяскравіше проявився в добу класицизму. Вдосконалення образної системи, експериментування з жанрами, а також характер порушуваних проблем дозволяють К.К.Случевському розвивати символічність такого концептуального явища як вічність, а також мотивів втілення і мислення. Контекстуальний аналіз поезій К.К.Случевського переконує в тому, що автор послідовно формує концепцію й часто спирається на неї при вирішенні певних проблем, що, як правило, мають високий рівень повторюваності.

Порівняльний аналіз філософської лірики О.М.Апухтіна та К.М.Фофанова з філософською лірикою К.К.Случевського дозволяє зробити висновки про специфіку цього жанру. Саме у 80-ті рр. XIX століття закріплюються стійкі ознаки філософської лірики, які й зумовлюють її вихід з категорії позажанровості. Підґрунтям появи таких ознак стала самотність світовідчуження “вісімдесятників”. Жанр філософської лірики починає сприйматися як тип віршованого твору зі стійкою жанровою домінантою – метафізичною проблематикою, що вирішується через інтелектуальне переживання ліричного “Я”, яке водночас споглядає й аналізує світ, що зумовлює константні елементи форми і способи їхньої організації.

Розпад антиномічної структури позначається на об’єктно-суб’єктній будові тексту. Їхній об’єкт субстанційований, узагальнений, уніфікований. Суб’єкт же підкреслено відсторонений від зовнішнього світу. Предсимволісти використовують алегоричну образність, прийнятну для їхнього типу мислення і стилістичної системи, паралельно з цим експериментують, винаходячи спосіб “контамінації”, тобто комбінують старі, традиційні образи між собою, формують свіжий, з новим, несподіваним змістом образ. Об’єктивність, фактографічність зображеного, підкреслена особливою роллю ліричного “Я”, супроводжується розвитком деталізації, наділенням конкретного предмета абстрактною семантикою, зміною його смислової спрямованості. І, разом із тим, К.К.Случевський створює вірші, особливо філософські мініатюри, у яких пріоритетність думки слабшає. Це мініатюри з циклу “Мгновения”: “Градины выпали! Счета им нет...”, із циклу “Из природы”: “Старый плюш здесь ползет”, із циклу “Женщина и дети”: “Есть целый мир в груди моей”. З допомогою цілого комплексу різноманітних засобів – синтез жанрових форм, поєднання філософського узагальнення й зображальності, використання принципу взаємовитлумачення, які, разом із тим, є знаковими для предсимволістів, їхнім досягненням, – К.К.Случевському вдається передати відчуття природи, вивільнене від тиску відстороненого “Я”, у якому сконцентровано й переживання, й ідея світу.

ВИСНОВКИ

Філософська лірика в широкому розумінні – це тематичний клас, що характеризується метафізичністю проблематики, інтересом до глобальних проблем буття, переважанням абстрактного предмета художнього зображення над індивідуальним, рефлексивністю, логіцизмом. У вузькому розумінні термін “філософська лірика” позначає жанр, що склався в середині XIX століття й утвердився в 1880-х роках. Філософська лірика, увібравши риси лірики й філософії, синтезувала ліричну суб’єктивність і пошук загальних закономірностей, що визначає і обсяг жанрового змісту, і специфіку його вираження.

На ранньому етапі становлення філософська лірика використовує досвід жанрів і форм як філософських (сентенція), так і ліричних (елегія, послання, епіграма), але вони починають обмежувати її, а їхні засоби не відповідали предмету та завданням філософської лірики. Крім того, традиційна жанрова система розхитується. Ці дві передумови призводять до розвитку константних проявів філософської лірики, які наявні в поетичних творах російської літератури періоду романтизму та передсимволізму, – багатофункціональності філософської ремінісценції в структурі твору, поліінформативної значеннєвої структури, подвоєння прагматики, посилення контекстуальних зв’язків і розширення контекстуального поля.

Більшість рис, у майбутньому типових для філософської лірики, зумовлені принципами романтичного світобачення та мистецтва. Аналіз віршів поетів-романтиків довів значимість внеску кожного автора в розвиток жанру. Так, В.А.Жуковський, звертаючись до філософської проблематики, розробляє оригінальні теми, мотиви і знаходить органічні форми для їхнього вираження. У поезії П.А.В’яземського філософські роздуми, узагальнення як невід’ємна частина дружніх послань, елегій стають більш незалежними, походять не з поетики жанру, а із своєрідності світогляду поета. У ліриці романтика переважала лейтмотивна будова філософської лірики, яка відіграла вирішальну роль у становленні жанру. Штучний прямолінійний зв’язок ідеї з її зображенням, двоплановість, зміна голосу ліричного “Я”, недоговореність – основа для формування філософської лірики в поезії Є.А.Баратинського. Ф.І.Тютчев розробляє різноманітні види поетичної мініатюри. В основі такої поліваріантності – різні точки зору на світ і людину. Перетворення, услід за Ф.І.Тютчевим, контекстуальності на константний структурний принцип, розробка відкритих композиційних структур з допомогою мінус-тексту, новації у сфері абстрактної лексики – склали стилістичні тенденції, засвоєні й розвинені К.К.Случевським у його філософській ліриці.

Передсимволісти, намагаючись виробити новий погляд на світ, зберігають традиційні засоби формування жанру філософської лірики. Вони залучають романтичну топіку для створення значеннєвої структури твору, але трансформують первісне значення романтичних мотивів та образів, пристосовуючи їх до нового світовідчуття. У філософській ліриці О.М.Апхтїна, К.М.Фофанова, К.К.Случевського руйнується антиномічна картина світу романтиків, біполярна структура тексту, що зумовлено напруженими відносинами ліричного “Я” з буттям.

Долаючи традиційні способи творення образу, побудови тексту, О.М.Апугтін, К.М.Фофанов і К.К.Случевський не позбавляються умовності та схематизму, зумовленими не тільки їхніми стилістичними тенденціями до розмежування умовного і буквального значення, але й світоглядною установкою – відсторонення “Я” від реальності. Вони активно використовують нові засоби вираження думок і почуттів, удосконалюють особливості форми філософської лірики (зокрема, застосування принципу взаємотлумачення, при якому уточнення і доповнення змісту тексту здійснюється за допомогою розташування віршів у циклі, контрапунктного типу організації тексту, що відображає роздвоєння ліричного “Я”).

У творчості К.К.Случевського жанр філософської лірики набуває нового значення. Якщо первісно філософська лірика – це ліричний твір, призначений для розкриття трансцендентної чи трансцендентальної проблематики, то в поезії передсимволіста внутрішнім фактором твору стає не матеріал чи предмет художнього зображення, а саме форма ліричного висловлення, яка відображає спосіб поетичного освоєння дійсності. Це дозволило поетові включити в смисловий діапазон філософської лірики все різноманіття навколишнього світу й емоційної сфери, що раніше було неможливим.

У поєднанні смислових елементів філософської лірики К.К.Случевський втілює перехідний принцип дисбалансності, який послідовно проводиться на всіх рівнях ліричної структури й меншою мірою властивий іншим жанрам його поетичної системи. Найбільш виразно він проявлений в суб’єктній сфері філософської лірики, у якій сходяться роздвоєність, багатоголосся й монологічність ліричного суб’єкта. Домінуючими рисами образної структури філософської лірики К.К.Случевського є трансформації традиційних романтичних топосів, розробка образу-концепту, який оформляється через алегорії, метонімії, перифрастичні й порівняльні конструкції. Композиційна своєрідність філософської лірики “вісімдесятника” спирається на традицію розвитку цього жанру. Поет використовує як відкриті, так і закриті структури, лейтмотивність перетворює на принцип взаємовитлумачення, демонструючи посилення ролі контексту, а також удосконалює багатоакцентність композиційної побудови тексту, яка реалізує поліінформативність смислової структури. Специфіка композиції й риси періоду перехідності: контрапунктний принцип організації смислу, мозаїчні конструкції, ефект зворотного читання. Пошук нових форм, експеримент із традиційними жанрами, образами, мотивами, трансформація методів осягнення світу у філософській ліриці поета істотно корегували напрямки еволюції жанру філософської лірики: К.К.Случевський актуалізує дослідження, рефлексію в ліриці, яким підпорядковані і почуття, і думка. Попри все він спромігся створити зразки філософської лірики, не обмеженої пріоритетністю ідеї. У філософській ліриці К.К.Случевський не лише синтезував відкриття романтиків, але й підготував основу для поетичних експериментів символістів.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях:

1. *Войнова Е.В.* Категорія часу як філософська проблема в текстах Баратынського і Случевського // Література в контексті культури: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2001. – Вип. 6. – С. 40-43.
2. *Юферева Е.В.* Характер розробки філософської тематики в ліриці Случевського // Література в контексті культури: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2002. – Вип. 10. – С. 98-102.
3. *Юферева Е.В.* Мініатюра Случевського: експеримент і художественна традиція // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – 2002. – №4. – С. 204-207.
4. *Юферева Е.В.* Перехідний період 80-х років ХІХ ст. і фактори жанрового становлення філософської лірики // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – Серія: Літературознавство. – Харків, 2003. – Вип. 1 (33). – С. 143-148.
5. *Юферева Е.В.* Проблема визначення жанру “філософська лірика” // Актуальні проблеми слов’янської філології. – Лінгвістика і літературознавство. – Міжвуз. зб. наук. ст. – Вип. 8. – К.: Знання України, 2003. – С. 377-388.
6. *Юферева Е.В.* Трансформація елегічного мотиву в поезії А.Н.Апхутіна (елегія “К морю”) // Російський мовний і літературний навчальний заклад. – К., 2003. – №6. – С.36-39.
7. *Юферева Е.В.* Роль, функції і форми жанрових сентенцій і дефініцій в російській філософській ліриці ХІХ століття // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – 2004. – №2. – С. 214-219.

Анотація

Юферева О.В. Філософська лірика К.К.Случевського: від романтизму до символізму. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.02. – російська література. – Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ, 2005.

Дисертацію присвячено дослідженню філософської лірики, її найважливіших жанрово-стильових особливостей. Становлення філософської лірики як особливого ліричного жанру відбулося в творчості поетів-романтиків В.А.Жуковського, Є.А.Баратинського, П.А.В’яземського, Ф.І.Тютчева.

Спостереження за жанром філософської лірики в поезії 80-х рр. ХІХ століття – О.М.Апхутіна, К.М.Фофанова, К.К.Случевського – доводить, що в цей період за філософською лірикою закріплюються стійкі ознаки. Поштовхом до безлічі трансформацій у текстах поетів є дисбалансність – відсутність цілісного і гармонійного ставлення до навколишнього світу.

Аналіз лірики К.К.Случевського з точки зору впливу романтичного світогляду та жанрово-стильових перетворень поезії 80-х років ХІХ століття демонструє зміни в уявленні про світ і людину, що

зумовило новаторський характер його творчості. Якщо первісно філософська лірика – це лише ліричний твір, призначений для розкриття трансцендентної чи трансцендентальної проблематики, то в поезії передсимволіста внутрішнім фактором твору стає не матеріал чи предмет художнього зображення, а саме форма ліричного висловлення, що відображає спосіб поетичного освоєння дійсності. У філософській ліриці К.К.Случевський не лише синтезував відкриття романтиків, але й підготував основу для поетичних експериментів символістів.

Ключові слова: системність, перехідність, романтизм, передсимволізм, поетичне мислення, жанр, філософська лірика.

Аннотация

Юферева Е.В. Философская лирика К.К.Случевского: от романтизма к символизму. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 – русская литература. – Днепропетровский национальный университет, Днепропетровск, 2005.

Диссертация посвящена исследованию философской лирики, ее важнейших жанрово-стилевых особенностей. Под философской лирикой в широком смысле понимается тематический класс лирики, характеризующийся метафизичностью проблематики, интересом к глобальным проблемам бытия, преобладанием абстрактного предмета художественного изображения над индивидуальным, рефлексивностью, логицизмом. В узком смысле термином “философская лирика” обозначается жанр, сложившийся в середине XIX века и утвердившийся в 80-х гг. этого столетия. Рассмотрение философской лирики сквозь призму поэтического мышления обнаруживает структурные черты, характерные только для этого жанра: многофункциональность философской реминисценции, полиинформативность смысловой структуры, удвоение прагматики, усиление контекстуальных связей и расширение контекстуального поля.

Становление философской лирики в особый лирический жанр произошло в творчестве поэтов-романтиков В.А.Жуковского, Е.А.Баратынского, П.А.Вяземского, Ф.И.Тютчева. В их поэзии формируется жанровая основа философской лирики, отличающая ее от других типов лирического высказывания. Способ освоения действительности, представленный в этом жанре раздумьем, наблюдением, медитацией, воссоздает своеобразие поэтики философской лирики: концентрированного образного ряда, лейтмотивности, лексической соотнесенности, открытой многоакцентной композиционной структурой.

Исследование поэзии А.Н.Апхутина, К.М.Фофанова, К.К.Случевского показало, что в этот период за философской лирикой закрепляются устойчивые признаки, выводящие ее из категории внежанровости, что стало возможным благодаря опоре на достижения русской романтической поэзии, которая включала как ее адаптацию, так и изменение, преодоление традиции. Общим принципом,

претерпевшим различные трансформации и по-разному проявившимся в творчестве поэтов, есть дисбалансность – отсутствие целостного и гармоничного отношения к окружающей действительности, результатом чего является воссоздание антиномично-парадоксальной картины мира, диспропорциональность внутреннего и внешнего планов в смысловой структуре текста, совмещение разнородных стилистических тенденций. Это и обусловило в поэзии А.Н. Апухтина, К.М.Фофанова и К.К.Случевского сходство в объеме содержания и способах обобщения, композиционного строения текста, даже приемах и принципах организации речевых средств. Таким образом, 80-е годы являлись моментом “завершения” жанра, что и позволяет представить философскую лирику как определенную парадигму поэтических текстов.

Анализ лирики К.К.Случевского как с точки зрения влияния романтического мировоззрения, так и жанрово-стилистических преобразований поэзии 80-х гг. XIX века, демонстрирует изменение в представлении о мире и человеке, обусловившее новаторский характер его творчества. Если первоначально философская лирика – лирическое произведение, предназначенное для раскрытия трансцендентной или трансцендентальной проблематики, то в поэзии предсимволиста внутренним фактором произведения становится не материал или предмет художественного изображения, а именно форма лирического высказывания, отображающая способ поэтического освоения действительности. Дисбалансность как основной принцип переходности отразилась на субъектной сфере философской лирики, которая сочетает раздвоенность, многоголосие и монологичность лирического субъекта. Основными чертами образной структуры философской лирики К.К.Случевского являются трансформации традиционных романтических топосов, разработка образа-концепта, который оформляется через аллегории, метонимии, перифрастические и сравнительные конструкции. Композиционное своеобразие философской лирики “восьмидесятника” опирается на традицию развития этого жанра. Поэт использует как открытые, так и закрытые структуры, лейтмотивность преобразует в принцип взаимоистолкования, демонстрируя усиление роли контекста, а также совершенствует многоакцентность композиционного построения текста, реализующего полиинформативность смысловой структуры. Специфика композиции философской лирики К.К.Случевского отражает и черты периода переходности: контрапунктный принцип организации смысла, мозаичные конструкции, эффект обратного чтения. В философской лирике К.К.Случевский не только синтезировал открытия романтиков, но и подготовил основу для поэтических экспериментов символистов.

Ключевые слова: системность, переходность, поэтическое мышление, романтизм, предсимволизм, жанр, философская лирика, дисбалансность.

Summary

Yufereva E.V. “Philosophical lyrics of K.K.Slouchesky: from romanticism to symbolism”. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of philology in speciality 10.01.02. – Russian literature. – Dniepropetrovsky National University, Dniepropetrovsk, 2005.

The dissertation is devoted to investigation of philosophical lyrics, its most important stylistic genre peculiarities. Formation of philosophical lyrics into a peculiar lyrical genre was executed in the works of V.A. Zhoukovsky, E.A. Baratinsky, P.A. Vyazemsky, F.I. Toutchev.

Observation of philosophical lyrics in O.M Apoukhin, K.M. Fofanov, K.K. Slouchevsky poetry in the 80s of the 19th century proves that philosophical lyrics gets steady principles in this period. The stimulus to a great number of transformations in the poets' texts is misbalance, that is the absence of general harmonic attitude to the environment.

K.K. Slouchevsky's lyrics analysis either from the point of romantic philosophy influence or according to the genre and stylistic reforms in the poetry in the 80s of the 19th century, shows changes in the understanding of the world and a human being, having become a condition of his work innovation character. Originally philosophical lyrics is a lyrical work aimed to open transcendent and transcendental problems, but in the undersymbolism poetry the inner factor of the work is not a material or the subject of artistic reflection, but namely the form of lyrical utterance, representing poetical way of reality assimilation. K.K. Slouchevsky not only synthesized romantics' discoveries in the philosophical lyrics, but also prepared the basis for symbolists' poetic experiments.

Key words: systematic approach, transitivity, romanticism, undersymbolism, misbalance, jahn, philosophical lyrics.

Підписано до друку 4.03.2005. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”. Друк різнографічний.
Наклад 100 прим.

Віддруковано з готового оригінал-макету
у типографії Запорізького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
69035, м. Запоріжжя, вул. 40 років Радянської України, 57а